

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Острозька академія»

ПЛАН-ПРОСПЕКТ

дисертаційного дослідження на здобуття наукового ступеня доктора філософії
зі спеціальності 052 Політологія

Мавров Григорій Сергійович

Тема дослідження:

«Участь мусульман у російсько-українській війні»

Науковий керівник:

доктор політичних наук, професор
кафедри національної безпеки та
політології Національного
університету «Острозька академія»
Мацієвський Ю.В.

Острог - 2022

I. Постановка проблеми

На відміну від багатьох інших країн колишнього СРСР в Україні сформувалася демократична держава з усіма її особливостями у вигляді політичних та релігійних свобод. Що не дивно і має глибоке історичне коріння, оскільки Україна завжди вирізнялася культурно як дуже мультикультурна країна. Багато в чому це пов'язано з тим, що значна частина українців сповідує різні гілки християнства і навіть православ'я, що домінує в Україні, представлено кількома церквами, що завжди використовувалося різними зовнішніми та внутрішніми акторами, особливо Росією, для ослаблення України. Мусульманські народи України, будучи корінним населенням, також здійснили внесок у культурну різноманітність, проте їхня роль була незначною і багато в чому мала периферійний характер.

Незважаючи на те, що і Росія, і Україна є переважно християнськими країнами, мусульманський чинник почав відігравати досить важливу роль у війні Росії проти України, яка розпочалася у 2014 році з анексії Криму та вступила в активну фазу після 24 лютого 2022 року. Так звані мусульманські духовні управління Росії підтримали російську агресію проти України. Так, наприклад, Верховний муфтії Росії, Талгат Таджутдін видав фетву (богословський висновок), в якій зарахував до шахідів усіх мусульман, що загинули в спеціальній військовій операції. Глава окупаційної влади Чечні Рамзан Кадіров навіть назвав війну проти України Джихадом і закликав мусульман вступати до лав російської армії. Кадірова підтримав і муфтії Чечні Салах Межієв. Серед інших аргументів на користь вторгнення російські мусульмани називали захист традиційних цінностей та боротьбу з ЛГБТ спільнотою. Водночас українські мусульмани також апелювали до ісламської релігії, вважаючи кожного, хто загинув у боротьбі з російською агресією шахідом, а саму боротьбу оголосили джихадом. У цій свого роду дискусії звучать й інші ісламські терміни, наприклад шахадат - загибель на шляху Аллаха, нерідко звучать навіть звинувачення протилежної сторони в невірі (куфрі).

У цьому дослідженні ми задаємо такі дослідницькі питання:

- Чому використання релігійної лексики російськими та українськими мусульманами у двох світських державах мають різний контекст, а мусульманська версія “russian world” не знайшла прихильників у мусульманській уммі за межами Росії?
- Чому незважаючи на духовну та культурну близькість проросійський релігійний дискурс не вплинув на українських мусульман. Інакше кажучи, чому мусульманська версія “російського світу” не знайшла прихильників за межами Росії?
- Яка роль релігійного фактору, а саме мусульманського в російсько-українській війні, зокрема в участі українських цивільних та військових мусульман в політиці безпеки та оборони?
- Як через участь у війні українські мусульмани долучаються до суспільно-політичних процесів України та демонструють громадянську позицію?
- Як Росія використовує мусульман, зокрема кримських татар, у інформаційно-психологічних операціях та гібридній війні?

Відповіді на ці питання допоможуть з’ясувати участь українських мусульман у російсько-українській війні, своє місце в Українській державі та власну візію майбутнього.

II. Ступінь розробки проблеми

Всю літературу та джерельну базу стосовно теми дослідження необхідно поділити на кілька кластерів. Перший кластер – це історія мусульман України в сучасний період. Другий кластер – це сучасна історія мусульман Росії та їх зв’язки з мусульманами та мусульманськими організаціями України. Третій кластер – це огляд правового становища мусульман у немусульманських країнах, так званий фікт меншин.

Як вказує у своєму дослідженні А. Богомолів (2006), мусульмани в Україні не представляють конфесійної єдності існують як організації, створені сунітами, так і організації шиїтів. Крім того, мусульманські організації України також відрізняються і щодо участі в суспільному житті країни, особливо якщо це країна

з переважно немусульманським населенням. Існують організації, які не вважають правильним виходити за межі діяльності релігійних організацій та ті, що беруть активну участь у суспільно-політичному житті України. Така позиція пов'язана з особливостями ісламського права, яке регулює всі сторони життя мусульман, у тому числі й у громадському житті.

На думку М. Якубовича (2017), прихильників та противників участі мусульман у житті немусульманських країн можна розділити на дві групи: лоялісти та реформатори. Якщо перші являють собою духовенство інтегроване в ієрархічні структури і безпосередньо пов'язане з державним апаратом (спадкоємці духовних управлінь створених імператоркою Катериною II), то другі існують і діють у рамках громадянського суспільства. В Україні лоялісти та реформатори проявились особливо яскраво під час Євромайдану або Революції Гідності 2014 року та після початку окупації Криму та війни на сході України. Якщо лоялісти загалом хоч і підтримали Євромайдан, засудивши російську агресію, то реформісти безпосередньо брали участь у подіях на Революції Гідності та участі проти російської агресії на сході України. Таким чином, Євромайдан і російська агресія, що послідувала за цим, стали ключовими подіями в сучасній історії українських мусульман, які перевернули як становище мусульман так і їх роль у сучасній історії України.

На відміну від Росії в Україні не існує державного дискурсу щодо Ісламу та мусульман. Як вказує С. Мератти (2017), у Росії з початку 2000-х років виник розподіл на традиційний і нетрадиційний іслам і останній був визнаний екстремістським і зазнав переслідувань. На думку Марлен Ларюель (2016), російська влада використовує Іслам на міжнародній арені для просування своєї великодержавної стратегії. Росія виступає як захисник традиційних «консервативних» цінностей, тобто як християнства, так і ісламу — з особливим акцентом на тему традиційної гетеросексуальної сім'ї — у їхньому протистоянні "моральному розкладу" Заходу. Особлива роль, як зазначає Марлен Ларюель (2017) відводиться кадіровській Чечні, яка виступає свого роду ісламською республікою у складі Росії.

В Україні мусульманські релігійні організації навпаки користувалися релігійною свободою і у 2016 році 34 мусульманські організації підписали Хартію Мусульман України. У цьому документі зафіксовано необхідність вироблення спільних принципів взаємодії між мусульманською громадою та немусульманськими групами та організаціями, а також між мусульманською громадою та самою державою. В основу Хартії Мусульман України лягли положення фікга меншин. Ісламський вчений Таха Джабір аль-Альвані (2010), був, мабуть, першим, хто використав цей термін у 1994 році у своїй фатві щодо дозволу участі мусульман в американському політичному житті. До нього фікг меншин не розглядався як окрема галузь ісламського права. Халед Абу Ель Фадл (1994), описує витoki юридичного дискурсу про мусульманські меншини, що проживають у немусульманських країнах, а також етичні та юридичні обов'язки, які ці мусульмани несуть перед Шаріатом і немусульманською державою, що їх приймає.

III. Теоретична основа дослідження

У січні 2021 року на офіційній сторінці Міністерства оборони України у Facebook оприлюднили результати опитування про релігійні уподобання українських військовослужбовців. З них 2 відсотки назвали себе мусульманами. Відповідно воїнами-мусульманами опікуються імами-капелани Управління військового капеланства мусульман України, яке створене при Духовному управлінні мусульман України «Умма». З початком повномасштабної війни у лавах військових збільшилася кількість українських військових. В Духовному управлінні мусульман України в процесі війни не можуть обчислити точну чисельність, але відомо, що дуже багато мусульман беруть участь у різних батальйонах Збройних сил України. У ЗСУ немає і окремих мусульманських підрозділів. Відомо лише про деякі добровольчі формування: кримськотатарську роту “Крим”, чеченський батальйон імені Шейха Мансура тощо.

Мусульмани знаходяться у складі військ обох країн - Росії та України і керівники мусульманських організацій обох країн звертаються до релігійних текстів у

мотивації мусульман як до нападу, так і оборони. Муфтії України Саїд Ісмагілов у коментарях для ЗМІ зазначив, що воїни, які захищають Україну від російської агресії, перебувають на шляху Аллаха. Водночас, верховний муфтії Росії Талгат Таджуддін підтримав російське вторгнення в Україну. Пізніше російське Духовне управління мусульман Татарстану розглянуло указ Путіна про мобілізацію та заявило, що він не суперечить мусульманським цінностям. Таким чином, мусульманські лідери обох країн використовують схожу термінологію для обґрунтування чи виправдання різних дій.

Ще один не менш важливий аспект дослідження це політика мусульманських країн Близького Сходу. Виходячи з того, що умма об'єднує всіх мусульман незалежно від національності, їхня позиція в більшості в стані вичікування. Як зазначає Ігор Семиволос, в арабських країнах визнають очевидний факт, що російське вторгнення в Україну стало поворотним пунктом до теперішньої системи безпеки. Проте у березні 2022 року Резолюцію Генеральної Асамблеї ООН з вимогою до Росії припинити застосування сили в Україні та вивести війська голоси країни Затоки - Саудівська Аравія, ОАЕ, Ємен, Катар, Бахрейн, Йорданія, Ліван підтримали. У Північній Африці за резолюцію проголосували Єгипет, Туніс та Лівія. Алжир, чий уряд доволі тісно пов'язаний із російськими військовими планами, — згадаймо, наприклад, спільні навчання в Північній Осетії восени минулого року, під час голосування утримався. Марокко, країна, що перебуває в конфлікті з Алжиром, не голосувала зовсім. Також утрималися під час голосування Ірак та Іран. Проти війни в Україні однозначно висловилася іранська опозиція всередині країни та прибічники шаха Пехлеві за кордоном. Таким чином, участь мусульман у війні виходить за межі двох країн як спільноти, так і політики.

IV. Дизайн дослідження

Об'єктом дослідження є інтерпретації Ісламу, які українські мусульмани використовують для захисту своєї країни. Найбільш доречним методом для

аналізу зазначених вище інтерпретацій нам видається метод дискурсивного аналізу, а предметом аналізу будуть діалоги, монологи, документи, інтерв'ю, тексти масової комунікації і т. д. Як зазначає Норман Ферклаф (2003): “Дискурси не тільки представляють світ у тому вигляді, в якому він існує або бачиться нам, - вони також проектні і зображують можливі світи, відмінні від реального”.

Мета дослідження полягає у тому, щоб з'ясувати, як інтерпретації ісламської релігії допомагають українським мусульманам у їх боротьбі за незалежність України. А крім того, встановити наскільки їх інтерпретації відповідають тим, що прийняті серед ісламських вчених. Відповідь на ці питання дозволить нам зрозуміти як через дискусію з російськими єдиновірцями відбувається конструювання власної ідентичності українських мусульман, які чинники на це впливають і які політичні наслідки з цього випливають.

Досягнення поставленої мети передбачає виконання таких завдань:

1. На основі аналізу статей, нотаток у соціальних мережах, а також інтерв'ю виявити, які теми зачіпають українських мусульман у зв'язку з російським вторгненням.
2. Визначити, якій інтерпретації українські мусульмани віддають перевагу.
3. Проаналізувати, які чинники впливають на вибір тієї чи іншої інтерпретації.

У межах цього дослідження планується провести близька 20 інтерв'ю з учасниками бойових дій, а також з волонтерами та представниками впливових мусульманських організацій України, а також проаналізувати матеріали різних мусульманських організацій та їхні публічну позицію щодо російсько-української війни.

Також планується збір кількісних даних мусульманських волонтерських організацій та ініціатив у підтримці українських військових, українських мусульманських учасників бойових дій та руху опору України.

V. Визначення змінних і формулювання гіпотези (в емпіричному дослідженні)

а) концептуалізація і операціоналізація понять

Джихад — поняття в ісламі, що у найширшому сенсі означає зусилля на шляху Аллаха, боротьба віру. Виділяють великий та малий джихад. Великий джихад це боротьба зі своїми пристрастями, а малий джихад може означати збройну, але справедливу боротьбу.

Шахід — буквально означає свідок. У сучасних ЗМІ використовується як мученик чи навіть терорист-смертник.

Муфтій — знавець ісламського права, однак у країнах колишнього СРСР так називають керівника релігійної громади чи духовного управління.

б) формулювання тези чи гіпотези

Г.1: Різна концептуалізація релігійних термінів таких як джихад пов'язана з особливостями політичної культури. Мацієвський, Ю. (2020) вказує, що Україна сформувалася як країна зі змішаними цінностями, які гальмують рух України у бік авторитаризму.

Г.2: У Росії їй досить активну роль релігійному житті мусульман грають так звані духовні управління мусульман, створені для державного контролю мусульман. Після розпаду СРСР почали з'являтися незалежні організації, проте з приходом В. Путіна до влади багато хто з цих організацій було закрито. Ті, що залишилися, знаходяться під жорстким контролем уряду. В Україні спостерігається інша ситуація. Після розпаду СРСР з'явилося багато незалежних релігійних організацій, які мали значну релігійну свободу, а Духовне управління мусульман України (ДУМУ) фактично є однією з таких організацій. Тобто, ми спостерігаємо конкуренцію між різними релігійними організаціями. Завдяки конкуренції одні організації існують десятиліття, інші не можуть навіть зареєструватися. Завдяки давнім історичним зв'язкам з російськими мусульманами, українські мусульмани знають, що є так званим російським ісламом. Крім того, багато мусульман

бачили, що сталося з ісламськими організаціями після окупації Криму та окремих частин Донецької та Луганської областей.

в) аргументи для підтвердження гіпотези (емпіричні дані)

Г.1. Досить багато статичних даних на користь цієї гіпотези демонструє Ю. Мацієвський у своїй статті(2020).

Г.2. Грунтуючись на відкритих джерелах, М. Якубович (2017) проаналізував розвиток ісламських релігійних організацій в Україні, приділивши чимало уваги Криму, а також іншим тимчасово окупованим територіям. На його думку, українська свобода вплинула на формування особливої ідентичності українських мусульман, тому багато хто з них готовий боротися за ці свободи.

VI. Очікувані результати

Багато сучасних мислителів, наприклад Юрген Хабермас, вказували на "повернення релігії в політику" та публічну сферу. На нашу думку, це дослідження може зробити внесок у широку дискусію про постсекуляризм і мультикультуралізм. А крім того, враховуючи певну кількість російських мусульман, що воюють на боці України та їх спільну діяльність з місцевими мусульманами, "український іслам" може стати свого роду зразком для розвитку ісламських релігійних організацій у разі зміни режиму В.Путіна в Росії. У зв'язку з цим, важливо зрозуміти чинники, які дозволяють українським мусульманам не лише взаємовигідно співпрацювати з Українською державою, а й допомагати державі боротися з російською агресією.

Список літератури

Богомолів, О. (2006). Исламская идентичность в Украине. Издательский дом "Стилос".

Мацієвський, Ю. (2020). Змішані цінності та суспільні обмеження: чому запит на "сильну руку" не призведе до авторитаризму в Україні. Соціологія: теорія, методи, маркетинг, 4, 43–67. DOI 10.15407/sociology2020.04.043

Хартія мусульман України (2016). Режим доступу:
<https://islam.in.ua/ua/suspilstvo/hartiya-musulman-ukrayiny>

Якубович, М. М. (2017). Від Маїдану до АТО: українські мусульмани в умовах військово-політичної кризи (2013-2016). Nilan.

Alalwani, T. J. (2010). Towards a fiqh for minorities: some basic reflections (Vol. 18). International Institute of Islamic Thought (IIIT).

Abou El Fadl, K. (1994). Islamic law and Muslim minorities: The juristic discourse on Muslim minorities from the second/eighth to the eleventh/seventeenth centuries. *Islamic Law and Society*, 1(2), 141-187.

Fairclough, N. (2003). *Analysing Discourse/Norman Fairclough. Textual Analysis for Social Research.*—New York: Routledge, 288.

Laruelle, M. (2016). How Islam will Change Russia. September 13, “Russia in Decline.” Special Project of the Jamestown Foundation.
<https://jamestown.org/program/marlene-laruelle-how-islam-will-change-russia>.

Laruelle, M. (2017). *Kadyrovism: Hardline Islam as a Tool of the Kremlin?*. Paris Cedex 15: IFRI.

Merati, S. E. (2017). *Muslims in Putin's Russia: discourse on identity, politics, and security.* Springer.

Turner, B. S. (2010). *Religion in a Post-secular Society. The new Blackwell companion to the sociology of religion*, 649-667.